

ALEVİ TEOLOJİSİNİN GELENEKSELEDEN MODERNE TAŞINMASI PROBLEMİ¹

Hulusi YILMAZ²

ÖZET

Geleneksel Alevilik hem çevresel faktörlerin hem de teolojik yansımaların etkisiyle kırsal toplum yapısına uygun kurumlar geliştirmiş özgün bir dini gelenektir. Bu özgün yapı yakın zamana kadar üyelerinin çoğunluğunun yaşadığı kırsal bölgelerde hukuki, dinî ve sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütüldüğü toplumsal bir düzen geliştirmiştir. Modernleşme ile birlikte geleneksel Alevilik inanç, değer ve ibadet boyutlarıyla çözülmeye başladığı gözlenmiştir. Bu çözülme modernleşmenin kaçınılmaz görünümünden olan kentleşme, küreselleşme, teknoloji gibi çevresel faktörlerle tetiklendiği gibi, akılcılaşma, bireyselleşme gibi içsel faktörlerle de desteklenmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin modernleşme tecrübeleri sırasında yaşamış olduğu sağ-sol siyasal kamplaşmaları, örgütlenme deneyimleri ve siyasetin şiddet dili de Geleneksel Aleviliğin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Modernleşme sürecinde Alevi kimliği siyasal talepler üzerinden inşa edilmeye çalışılmasına rağmen bugün Aleviliğin en önemli sorunlarından biri gelenekselden moderne Alevi teolojisinin taşınma problemidir. Araştırmacılar bu konuda bir ihtiyaç olduğunu belirtmesine rağmen Modern Aleviliğe ilişkin bir teoloji önerisi veya girişimi için henüz yeterli sinerji oluşmadığı gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Alevilik, Modern Alevilik, Alevi Teolojisi, Akılcılaşma, Bireyselleşme.

THE PROBLEM OF TRANSITIONING ALEVİ THEOLOGY FROM TRADITIONAL TO MODERN

ABSTRACT

Traditional Alevism constitutes a distinctive religious tradition that, under the influence of both environmental factors and theological reflections, developed institutions compatible with the structure of rural society. Until recently, this unique structure established a social order in rural regions where the majority of its adherents resided in which legal, religious, and social relations were maintained in a stable and coherent manner. However, with the advent of modernization, it has been observed that Traditional Alevism has gradually begun to disintegrate in terms of its belief system, values, and ritual practices. This dissolution has been triggered not only by external dynamics associated with modernization such as urbanization, globalization, and technological advancement but also by internal processes including rationalization and individualization. Furthermore, the political polarization between the left and the right, organizational experiences, and the violent language of politics that Türkiye experienced during its modernization process have also played a significant role in the dissolution of Traditional Alevism. Although efforts have been made to reconstruct Alevi identity through political demands during the modernization period, one of the most critical contemporary issues facing Alevism today is the problem of transferring Alevi theology from its traditional form to a modern context. Despite researchers emphasizing the necessity of such an endeavor, it is observed that sufficient intellectual and institutional synergy has not yet emerged for the development of a theological proposal or initiative concerning Modern Alevism.

Key Words: Traditional Alevism, Modern Alevism, Alevi Theology, Rationalization, Individualization.

¹ Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2008 tarihinde savunulmuş "Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, h.yilmaz@nevsehir.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlığın yaşadığı travmatik dönemler olur ki bunlardan biri yakın zamanda gerçekleşen tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiştir. Bu kaotik dönem sosyologlar tarafından tarım ile sanayi toplumu ayırımını karakterize edecek kavramlaştırmalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Sonradan tarihsel sosyoloji olarak adlandırdığımız bu alana dair kavramlaştırma denemelerine baktığımızda geride Spencer’ın “Askeri Toplum”-“Endüstri Toplumu”, Durkheim’in “Mekanik Dayanışma”-“Organik Dayanışma”, Tönnies’in “Cemaat”-“Cemiyet” ayırımı veya Max Weber’in “büyüsü bozulmuş dünya” ve “rasyonelleşme” gibi kavramlarını görürüz. Bu kavramlar bize geleneksel toplum ile modern toplum arasındaki farklılaşmayı göstermek üzere tasarlanmışlardır. Geleneksel kavramı ile aile, akrabalık ve komşuluk bağlarının güçlü olduğu, duygusal ve yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu köy gibi nüfus olarak küçük yerleşim yerleri ifade edilir. Geleneksellik kavramı içinde örften-adete kadar geniş bir yelpaze içinde yer alan davranış kalıpları saklıdır, bunlar bireye yol gösterir. Bunun yanında geleneksellik, benzer dini inanç, mitoloji ve bunun üzerine inşa edilmiş ahlak anlayışını da içerir. Modern kavramı ise rasyonellik ve bireysellik ile karakterize edilir. İlişkiler daha resmi ve çıkar üzerine kurulu olup, hukuki sözleşmeler ile düzenlenir. Kentleşme, sanayileşme, teknoloji ve sekülerleşme modern toplumun önemli görünümüleri olarak ortaya çıkar.

Alevilik, yukarıdaki kavram çiftlerine benzer şekilde geleneksel ve modern ekseninde eski ve yeni toplum düzenine göre bir tasnife tabi tutulabilir. Çünkü Alevilik, bagajında bulundurduğu gnostik gelenek, dinî argümanlar ve mitolojik anlatılar ile konar-göçer ve tarım toplumunun yapısal özellikleri arasında yoğurularak kendine özgü toplumsal kurumlar üretmiştir. Türklerin İslamiyet’i kabulü ile başlayan bu dinî gelenek, üretmiş olduğu yazılı ve sözlü kültürle, edebiyatı ile yakın zamana kadar varlığını sürdürmüştür. Bu istikrarlı çizgi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra başlayan modernleşme hareketleri ile yavaş yavaş tehdit altına girmeye başlamıştır. 1960’lı yıllardan sonra başlayan hızlı kentleşme ve eğitim alanında gözlenen hızlı okullaşma faaliyetleri Modern Aleviliğe ivme kazandırmıştır. Cumhuriyetin tek tip modern birey yetiştirme çabası ve köyden kente göç olgusu Geleneksel Aleviliğe bir meydan okumaya dönüşmüştür. Böylece Alevilik, modernleşmenin dinamiklerine ayak uydurmaya çalışarak yeni görünüm kazanacağı bir sürece girmiştir.

Geleneksel Alevilikte Mitolojik Öğelerin Önemi

Her kültür anlaşılmayı bekleyen özgün bir yapıdır. Özgünlüğünü insan-Tanrı, insan-evren ilişkisi veya ontolojik duruş gibi insanın varoluşa gelişini açıklamak üzere geliştirdikleri anlatılar üzerinden kazanırlar. Alevi kozmogonisi, kozmolojisi ve ontolojik kavrayışı onun en karakteristik görünümlerindenidir. Geleneksel Alevilikte Hak-Muhammed-Ali inancı, Hz. Muhammed’in Miracı, Kırklar Meclisi, Güruh-ı Naci, Gadir Hum gibi kurucu anlatılar inancın temelini oluştururlar. Hak-Muhammed-Ali inancı, Tanrının varlığa gelişi ve evreni yaratılışını anlatırken, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin bu varoluş esnasındaki yerini tayin eder. Miraç anlatısında Hz. Muhammed’in peygamberliğine rağmen Hz. Ali’nin uluhiyeti sezdirilir. Kırklar Meclisi’nde cem ibadetinin mitik kökeni vurgulanır. Güruh-u Naci miti ile insanlığın henüz başlangıç döneminde ontolojik olarak ikiye ayrıldığı, kurtarıcı ile kurtarılan soyunun, tarihin başlangıç döneminde birbirinden ayrıldığı düşüncesi verilir. Böylece Ehl-i Beyt mensuplarının kurtarıcı, taliplerin kurtarılmak üzere kurtarıcıları bekledikleri geçişsiz bir toplumsal tabakalaşma yaratılır. Gadir Hum anlatısı ise İslam tarihinin ilk zamanlarında başlayan iktidar mücadelelerinde Ehl-i Beyt mensuplarının hak arayışlarında bir argüman olarak kullanılır. Hz. Ali’nin daha Hz. Muhammed zamanından itibaren müminlerin emiri olarak tayin edildiği fikri bu anlatı ile meşrulaştırılırken, imamet makamının Ehl-i Beyt mensuplarına ait olduğu fikri Güruh-u Naci anlatısı ile pekiştirilir.

İnanca dair bu temel unsurlar kırsal bölgelerde yaşayan Geleneksel Aleviler için hakikatin ta kendisi olarak kavranır. Mitler yapısı gereği Tanrı-evren-insan ilişkilerini düzenlediği için inanç ve kutsallığı barındırır bu yüzden mite saygı ile yaklaşılır. Özellikle “yaşayan mit” dediğimiz etkisini halen devam ettiren mitler, insan davranışını belirler onun için model oluşturur ve yaşama anlam ve değer kazandırır (Eliade, 2001: 12-16). Mitolojiler, kırsal toplumun üyeleri için aynı sahiciliğe ve etkileyiciliğe sahiptir. Kolektif bilinç olarak adlandırabileceğimiz bu ortak anlam dünyası bireye tek başına hareket etme imkânı tanımaz, bütün bireysel bilinçleri çevreler, bireye baskı yapar. Birey ister istemez onun baskısına boyun eğer, fakat kolektif bilinç sosyalleşme sürecinde gönüllü bir kabulleniş ile şahsiyetin parçası haline geldiğinden baskı olarak da hissedilmez. Geleneksel Alevilik, sahip olduğu mitolojik anlatıları ile bütün üyelerine benzer bir anlam dünyası üzerinden birliktelik ruhu kazandırır. Bu benzerlik, ortak ahlak anlayışına, düşkünlük, musahiplik, baş okutma (görülme) gibi norm ve toplumsal kurumlara kadar yansır. Dolayısıyla Geleneksel Alevilik, çok az sapmalarla birbirine benzer inanç, değer ve davranış kalıplarına sahip olarak üyelerinde homojenliği sağlar. Ortak mekân ve ortak kolektif bilinç toplumsal kontrolün kusursuz işlemlerini sağlar. Sıkça bir araya gelinerek yapılan ibadetler kolektif coşkuyu artırır ve gruba aidiyet duygusunu pekiştirir. Uyum ve itaat toplumsal bütünleşmenin ön şartı haline gelir, değer ve normlardan sapmalar ise şiddetle ve kolektif olarak cezalandırılır.

Kırsal bölgenin bir diğer özelliği mezra, köy ve kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinden oluşan kapalı toplum yapısına sahip olmasıdır. Türkiye, hızlı kentleşme dönemine girmeden önce nüfusunun yaklaşık %75’i kırsal bölgelerde ikamet etmekteydi. Anadolu’nun toplumsal yapısı dini kimlikler üzerinden dikkate alındığında köylerin önemli bir bölümünün dini inançlara göre şekillendiği gözlenir. Yani köyler, din milleti kavrayışı üzerinden kimliklerini ifade ederek ve ötekine göre vaziyet alarak Alevi ve Sünni köy yerleşimleri olarak şekillenmişlerdir. Bu toplumsal yapılaşma biçimi inançların kendi içinde pekişmesine ve öteki ile olan sosyal mesafenin artmasına vesile olmuştur. Geleneksel Alevilik, bu kapalı köy toplumlarında cemaatin yüz yüze ilişkilerine, sürekliliğine ve ibadetin sıklığına bağlı olarak toplumsal bütünleşmeyi sağlıklı bir şekilde sürdürmüştür. Kültürel aktarım, bir eğitime ihtiyaç duyulmadan bireye gündelik hayat içinde yaşanan kolektif heyecanın duygusal yoğunluğu ile verilmiştir. Geleneksel Alevilik, inanç aktarımı, kolektif heyecan, ruhsal doyum ve ötekine (Sünni) karşı savunusu ile bir bütünlük arz etmiştir. Alevilerin kendi ifadeleri ile “Sünni imamların, Alevi Dede’lerine cevap vermekte zorlandıkları” bir savunu pratikleri vardı. Bu dini gelenek yakın zamana kadar varlığını koruyabilmesine rağmen modernleşmenin dışsal ve içsel etkileri ile yeni bir yol haritası izlemek zorunda kalmıştır.

Modernleşmenin Kaçınılmaz Yanı Sekülerleşme; Akılcılaşıma ve Bireyselleşme

Sekülerleşme, modern sanayi toplumlarında dini inançların ve kurumların önemini yitirdiği bir sürece işaret eder. Bu süreçte siyaset, eğitim, ekonomi, aile gibi toplumsal yapının ana çatısını oluşturan kurumlar din kurumunun etkisinden kurtularak, kendi iç dinamikleri üzerinden değer ve normlarını oluşturmaya başlar. Din kurumundaki gerileme, inanca bağlılık, dini ibadetlere ve törenlere katılım, grup hiyerarşisine ve üyeliğine saygı gibi konularda yaşanan gevşeme ile anlaşılabilir. Sekülerleşme modernleşmenin kaçınılmaz bir özelliği olarak görülür. Modernleşme ile birlikte sanayileşme, kentleşme ve teknoloji gibi çevresel faktörler toplumu hızla dönüştürmeye başlar. Sekülerleşme teorisine göre;

“Modern bilim geleneksel inançları daha az akla yatkın bir duruma getirmiş; yaşam dünyalarının çoğullaşması dinsel sembollerin tekeli kırılmış; kentleşme bireyci ve anomik bir dünya yaratmış; ailenin öneminin aşınması dinsel kurumları daha az ihtiyaç duyulan bir konuma düşürmüş; teknoloji, her şeye kadir Tanrı fikrini daha az gerekli ve akıldışı bir kalıba sokarak, insanlara kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurma olanağı tanımıştır.” (Marshall, 1999: 645-646).

Modernleşme ile ortaya çıkan çevresel faktörlerin Geleneksel Aleviliği hızla etkisi altına alması kaçınılmaz olmuştur. İnanç, değer ve davranış normları gibi içsel faktörler yeni çevresel faktörler altında çözülmüş veya hiçleşme diyebileceğimiz değer kaybı ile karşı karşıya kalmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin çehresi hızlı çarpık kentleşme ve akabinde gelen şiddet eğilimli politikleşme süreci ile değişmeye başlamış, toplumsal düzeni altüst eden anomik durum Geleneksel Alevilik için potansiyel bir tehdit haline gelmiştir. Kentlerin çeperlerine eklenen Alevilerin geleneksel inançlarındaki değer yitimi, toplumsal düzenlemenin yetersiz kaldığı bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Geleneksel Aleviliği erozyona uğratan bu çevresel faktörlerin yanı sıra bireyi içten feth ederek Aleviliğin kolektiflik yapısına tesir edecek iki önemli unsur daha görünür olmuştur. Bunlardan biri modernleşmenin bireye dayattığı fakat onu yavaş yavaş dönüştürdüğü akılcılaşma diğeri ise bireyselleşme eğilimleridir.

Akılcılaşma

Geleneksel tarım toplumları mitolojilerle ve dini anlatılarla bezeli masalsı, büyülü bir yapıya sahip olmalarına karşın modern dünya, giderek büyüünün etkisini yitirdiği, gizem, gelenek ve duygusallığın bozulduğu bir yer haline gelmiştir. Max Weber'in büyüü bozulmuş dünya olarak adlandırdığı bu yeni dönemde toplumsal hayat giderek hesaplanabilir, rasyonel ve duygusuz bir niteliğe bürünmüştür. Akılcılaşma sürecinde toplumsal aktörler çevrelerinde denetim kurmak üzere bilgiye daha fazla başvurur hale gelmiştir. (Marshall, 1999: 11). Fakat bu bilgi geleneksel tarım toplumunda hâkim/otorite olan dini bilgi değildir, modern dünyayı karakterize eden bilimsel bilgidir. Bu bilgi türü yeni dünya düzeninde modern bireyin gündelik hayatında doğruluk ölçütü haline gelmiştir. Bilimsel bilginin motivasyonu merak ve metodik şüphecilik, ezelden beri doğru olarak kabul edilen dini bilgileri eleştirel düşüncenin hedefi haline getirmiştir. Bu zihinsel dönüşüm modern dünyanın önemli görünümlerinden olan bireysel özgürlük ve özgür düşünce ile birleşince hem geleneksel büyülü dünyanın bozulmasında hem de kolektif belleğin parçalanmasında etkili olmuştur.

Geleneksel Aleviliğin zihinsel dönüşümüne neden olabilecek önemli değişimlerden biri de sözlü kültürden yazılı kültüre geçişle olmuştur. Bilindiği gibi Alevi kolektif belleği ekseriyetle deyiş, gülbank adı verilen duaların şiirsel bir dille yazılmasıyla oluşmuştur. Buna benzer şekilde cönk nameler adı altında destanlar ve “yol”un inşasında yer alan mitolojik anlatılar sözlü kültürün ürünü olarak yakın zamana kadar aktarılagelmiştir. Modernleşme sürecinde sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, kolektif belleğin aktarımında problemlili bir alan oluşturmıştır. Çünkü yeni nesil sözlü kültürle uyuşmayan yazılı kültür kavrayışına sahip olmaya başlamıştır. Bunun bir problem olarak anlaşılması için her iki kültürün zihin yapısına ve özelliklerine bakmak gerekir.

Sözlü kültürlerde bilginin saklanması, düzenlenmesi ve iletilmesi için geliştirilen şiirsel dil ve öyküleme, ezber ve tekrarlamaya dayanır. Sözlü kültürün inşa ettiği bu bilgi, yapısı gereği, incelikli, bilimsel soyut kategorilerde işlenemez. Metinden yoksun sözlü kültürlerde anlatı, eleştirilmeden, düşünceyi parçalamadan, bir bütün olarak, daha uzun süreli yaşatılır. Buna karşın yazı kültüründe, metin, içeriği fiziksel olarak birbirine bağlıdır. İfade edilen düşünceler üzerinde defalarca okuma yapılabilir ve anlamlı (aranılan) bir düzen elde edilebilir (Ong, 2014: 165-166). Yazılı metin aynı zamanda kuşkucu bilimsel zihnin işleyişine uygun olarak düşüncenin eleştirilmesine uygun bir zemindir. Bilimsel soyut kategoriler ve akıl yürütme yolları kontrollü kuşkucu bir zihinle birleşince metin analizleri “sözlü zihnin bütünleştirdiği” yapıyı parçalar, farklılaşmalara yol açar. Bu durum, modern toplumlarda gözlenen “kolektif bilinç parçalanması” sürecini ortaya çıkarır.

Geleneksel Aleviliğin büyüünün bozulmasında, kolektif bilincin parçalanmasında modern insanın değişen zihinsel işleyişini tek başına sorumlu tutmak yeterli olmayabilir. Geleneksel inançların sarsılmasında, söz konusu inançların anlamlandırma ve açıklama güçlerini yitirmesi de önemli rol

oynar. İnançlar her zaman aynı yetkinlikte olsalardı, onların eleştirisini yapmak veya kaynağını sorgulamak akla bile gelmezdi. O zamana kadar üzerinde düşünülmeden benimsenen birçok inanç ve duygu davranışları yönetebiliyorken, yeni modern toplumsal düzende yetersiz kalmıştır. Yeni düzen kendi gereksinimlerini dayattığı için inanç, değer ve normların uyumlanmasında ortaya çıkan boşluk fikir denemeleri ile doldurulmaya çalışılmıştır (Durkheim, 2002: 172).

Nitekim, Ankara’da kentleşme deneyimi yaşayan Aleviler üzerine yaptığımız bir çalışmada, bireylerin entelektüel birikimleri, geçmiş tecrübeleri ve sosyal çevrelerinin etkisiyle Alevilerin inanç, değer ve ibadetlerine yönelik birbirinden farklı yorumlar geliştirdiğini gözledik. Mitolojilerin büyüdü dünyasının bozulduğunu bir gazete köşe yazısındaki şu yorumdan anlamak mümkündür.

Dedeler köy toplumunda Hz. Ali’nin nasıl Heyber Kalesi’nin kapısını söktüğünü, Battal Gazi’nin kahramanlıklarını anlatarak belki onları mutlu edebiliyordu. Bugün gençlere bu gibi menkıbeler akılcı olarak anlatılmazsa onların inanması beklenemez. Örneğin Hacı Bektaş Veli’nin “güvercin donu”nda Anadolu’ya geldiği efsanevi bir şekilde anlatılırsa genç inanmaz. Fakat bu olay, Hacı Bektaş Veli’nin kabilesiyle birlikte binbir çile çekerek Nevşehir’in Sulacakarahöyük bölgesine geldiği ve barış getirdiği şeklinde anlatıldığında hiçbir gencin buna karşı çıkacağı veya Dedeyi dinlemeyeceği düşünülemez. Yine Abdal Musa’nın ceylan görünümünde ormanda dolaşırken Alanya beyinin oğlu Gaybi Bey tarafından okla vurulması olayı zalimin mazluma biat etmesi olarak anlatıldığında Alevî gençlere doğru bilgi verilmiş olacak ve gençler yine dinleyeceklerdir (Pehlivan, 2006).

Geleneksel Alevi inanç, değer ve ibadetlerini aklileştirme çabaları bireysel olarak genellikle arkadaş, okul, meslek ve aile gibi küçük gruplar içinde gerçekleşmektedir. Bunların haricinde kitap, makale, sosyal medya da aklileştirmek için başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. Alevîlerin en çok sorgulandıkları ve sorguladıkları dolayısıyla değişime maruz kaldıkları konular, kamusal alanda takip edilebilen ibadetler üzerinden olmaktadır. Cuma namazı ya da Ramazan orucu gibi manevi iklimin hâkim olduğu ortamlarda Alevi bireyin kendisini sosyal çevresine açıklama yapmak zorunda hissetmesi, buna ilişkin bir argüman geliştirmek zorunda kalması kent ortamında sosyalleşmesinin zorunlu sonucu gibidir. Kentleşen Alevilerin inançlarına yönelik sorgulamalara tepkileri dört kategoride belirlenmektedir. Bunlar;

1. Biz Aleviyiz, “bu ibadetler bizim için değildir” gibi farklılaşmayı yansıtan tepki,
2. Özellikle namaz gibi bir dinî ritüelin nasıl yerine getirileceğini bilmemekten kaynaklanan dine karşı oluş şeklinde geri çekilme tepkisi,
3. Hem geleneksel Alevi kimliğini koruma hem de bu ibadetlerin gerçek Alevilikte olduğuna dair inançtan kaynaklanan meşrulaştırma tepkisi,
4. Son olarak farklılaşmayı sosyal ilişkilerine tehdit olarak algılayıp, “Allah’ın rızasını kazanmak için yapılıyorsa doğrudur” gibi anlaşıma zemininden hareket ederek şeri ibadetleri yerine getirme tepkisidir (Yılmaz, 2008: 213).

Görüldüğü üzere Alevilik, teolojik dönüşümünü kentsel yaşama göre uyarlamadığı ve yüzyıllardır suçlanarak taşıdığı teolojik problemlerini çözemediği müddetçe bireylerin kendi sınırlı imkanlarıyla yaptığı içtihat ve naif yorumlar üzerinden anlaşılmalıya devam etmektedir.

Geleneksel İnançları Erozyona Uğratan Yeni Referanslar: İzmler, Etnik Milliyetçilikler

Aleviler modernleşme sürecinde gecekondü tampon bölgelerinde kente tutunma çabalarını sürdürürlerken özgürlüğün ana tema olarak vurgulandığı bir dünya konjonktüründe yeni seküler kimliklerle tanışmışlardır. Geleneksel toplumun prangalarından kurtulan bireyler kapitalist sistemin eşitsizlik üzerine kurulu ilişki ağlarını eşitlik ve özgürlük temalı sosyalist ideoloji üzerinden yeniden

inşa etmeye koyulmuştur. Eşitsizlik üzerine kurulu tüm toplumsal yapılaşma biçimleri tematik olarak sol muhalif söylemin eleştiri odağında kaldığından eşitsizlik ve sömürü söylemi, geleneksel Alevi toplum yapısını eleştirmek için de kullanılmıştır. Bu çerçevede Dede-talip ilişkisi sömürü düzeni olarak tanımlanmış, inancın merkezindeki Dedelere ilişkin değer çözülmesi başlamıştır. Yeni kuşaklar Alevi kimliğini inanç yerine statü, ideoloji veya eşitsizlik temelinde şekillenmiş sınıfsal pozisyon gibi moderniteye ait rasyonel değerler üzerinden inşa etmeye başlamıştır (Geçgin, 2018: 556). Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren ivme kazanan siyasal kamplaşmalar Alevileri içine çekmiş, siyasal şiddetin damgasını vurduğu 1970’li yıllarda Aleviler politik açıdan çoğunlukla sol siyasal hareketler içinde yer almışlardır. Dünya genelinde kimliklerin sağ ve sol gibi büyük anlatılar üzerinden geliştirildiği bu süreçte Alevi kimliği içerikli dayanışma kalıpları etkisini yitirmiş yerini uluslararası işçi sınıfının bir parçası olarak gören anlamlandırma modelleri almıştır (Geçgin, 2109: 1032). Sağ-sol kutuplaşması ideolojik değerlere önem kazandırırken Alevi inanç ve geleneklerinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu dönemde Alevi kurumları işlevsizleşerek genç kuşakların sosyalleşmesi zaafa uğramıştır (Yaman, 2010: 137). Gençlerin kimlik inşasında yeni ideolojiler merkezi bir rol üstlenmişlerdir. Aleviler, “komünist”, “sosyalist”, “Marksist” gibi sol ideolojik kamplaşmanın içinde yer alan isimlendirmelerle anılmıştır. 1990’lı yıllarda Marksist ekonomi politığın dünyadaki uygulamaları iflas edince, boşluğu dolduran çok kültürlülük hareketleri eski solcuların yeni kalesi durumuna gelmiştir. Alevilik bu çerçevede sol ideolojik kanatta bulunan solcular için yeni mücadele alanına dönüşmüştür. Alevilik önceleri gizlenen bir kimlik iken bu yeni politikleşme sürecinde kamuoyu önünde ifade edilmeye başlanmıştır (Yaman, 2010: 120).

Dünya siyasetinin büyük ideolojiler tarafından belirlendiği sürenin sonuna geldiğimiz 1990’lı yılların hemen başında Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de artık sağ ve sol kimlikler önemini yitirmiş, çok kültürlülük yeni dünya düzeninin kimlik algısını belirlemiştir. Türkiye de bu gelişmeye paralel olarak alt kültürlerin ve kimliklerin canlandığı bir sürece girmiştir. Alevilerin kendilerini konumlandırma ve anlamlandırma arayışları hız kazanmış, Alevi kimliğinin merak edilmesi ve araştırmalara konu olması bu süreçte daha belirginleşmiştir. Bu arayış Aleviliği etnik kimlikler üzerinden kategorileştiren bir boyut da kazanmıştır. Varsayımlı kan ve dil bağı üzerinden oluşturulan bu kategoriler Anadolu Aleviliğini Türk, Kürt ve Zaza Alevileri olarak ayırtmıştır. Geleneksel Alevilikte anahtar kimlik bizzat Aleviliğin kendisi iken, kentleşme sürecinde yeni ideolojiler ve seküler dünyanın inanç kalıpları, dünya görüşleri kimlik arayışına damgasını vurmuştur. Özellikle 90’lı yıllardan sonra Türkiye’de yükselen kimlik siyaseti, ortanın sağ ve solunu iyice boşaltmış, Türk ve Kürt milliyetçiliğini besleyen siyasal hareketlere dönüşmüştür. Bu ötekileştirici, çatışmacı, kimlik odaklı siyasetin Aleviliği etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Alevilik kendi içinde etnik kimliğin ön plana çıktığı tanımlamalara sahne olmuştur. Bu çerçevede Aleviliğin hangi etnik kimlik üzerinden Anadolu’ya yayıldığı, aslen hangi etnik grubun inancı olduğu fikri, Aleviliğin Orta Asya orijinli mi yoksa Orta Doğu orijinli mi olduğu soruları üzerinden tartışılmıştır.

Modernleşme döneminin benzeştiren ve tek tipleştiren ideolojik bakışının sonrasını ifade etmek için kullanılan Postmodern kimlik söylemleri ise bireysel seçimin kıymetini daha da yüceltir. Bireyi yapı karşısında şekillendirmeye çalışan bir nesne olarak gördüğü için modernliği eleştirir. Sağ, sol veya milliyetçilik gibi tek tipleştirici kimlik sunumları bireyi sınırlandırdığı için kimlik sorununun dini, milli ya da etnik kimlik temelinde ele alınmasına karşı çıkılır. Postmodern söyleme göre, bireyin tercihleri ve inşa ettiği kimlik oynak ve akışkan olduğundan, bireyin kendini nasıl tanımlayacağı, hangi kimliğini daha çok sahipleneceği kestirilmez olur. Zaman ve mekâna göre içinde bulunduğu gruplara, aidiyet referanslarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla postmodern teoriye göre kimlik tüm bileşenleriyle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmelidir, etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel tercih gibi diğer bileşenlerden ayrı tutulmamalıdır (Özkırımlı, 2018: 237). Alevilik bu bakış

tarzından değerlendirildiğinde, sağ, sol ve etnik milliyetçiliklerin dışında Aleviliğin ateist, deist, hümanist, feminist çizgilerde de değerlendirildiğini görürüz. Yeni dünya görüşleri ile Alevilik kimi zaman bir inanç sistemi olmaktan çıkar, yaşam felsefesi veya devrimci bir eylem tarzı olarak nitelenir veya bazen gerçek İslâm olduğu görüşüne ya da İslâm’la uzak-yakın ilişkisi olmayan ateist bir felsefe olduğuna karar verilerek çok geniş bir yelpazede algılandığı görülür (Ocak, 2003: 172).

Bireyselleşme

Kapalı geleneksel toplumlarda soy, cinsiyet, sosyal statü ve kimlikle ilişkili özellikler günümüze göre sabittir. Hayatın farklı evreleri, kurumsallaşmış süreçler tarafından düzenlenir ve bireyin bu kurumlardaki rolü olabildiğince pasiftir. Bireyselliğe vurgu ve bireyselliğin ödüllendirilmesi modern çağ ile başlar. Bireysellik, bireyin kendisini toplumun genelinden yalıtması, aile ve arkadaş çevresine çekilmesi ile karakterize olur. Birey kendi seçimlerine göre oluşturduğu küçük grupla yaşamayı yeğlerken toplumun geri kalanını memnuniyetle kendisiyle baş başa bırakır. Bireysellik, insanların kendine uzak olanlarla ve kendilerinin dışındaki şeylerle alakadar olmamalarıyla karakterize olur (Ritzer, 2011: 95).

Geleneksel Aleviliğin karakteristik özellikleri arasında özellikle onun “toplum merkezli” kolektif karakterine vurguda bulunulur. Geleneksel Alevilikte Alevi olmak toplumun içine doğmakla başlar. Toplumsal aidiyet ile inancın yaşanması birbiriyle koşuttur. İnanç ve ibadetler içerik itibarıyla bireysel olarak değil topluluk olarak gerçekleştirilmesi gereken mahiyettedir. Dede-talip ilişkisinde talibin sürekli dede nezaretinde olması manevi gözetiminde bulunması gerekir. Ayrıca, talibin yılda bir dedesine görülmesi, musahip kavline girmesi, düşkünlük ve dar gibi toplumsal kontrol gerektiren ve cemaatin bütün üyelerini bekleyen cemlere girmesi gerekir. Yıldırım’a göre bu durum, kolektiviteye işaret eder ve geleneksel Aleviliğin “*bir toplum dini*” olduğunu gösterir. Oysa kentleşme Geleneksel Aleviliğin bu yapısını çözmektedir. Bireyselleşmenin kutsandığı modern dünyada Alevilik “birey dini” olma zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Yani birey, belirli bir toplumsal yapının varlığına ihtiyaç duymadan, öğreti, ibadet ve dini-sosyal ilişkilerini kurabileceği bir Aleviliğin geliştirilmesi gerekir (Yıldırım, 2012: 150).

Yıldırım’ın Geleneksel Alevilik için geliştirdiği “*bir toplum dini*” karakterine katılmakla birlikte buna ek olarak cemaatin geçişsiz tabakalaşmasından kaynaklanan yapısal farklılığa vurguda bulunarak yeni bir kavramlaştırmaya gidilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Geleneksel Aleviliğin sürdürülebilmesi için gerek duyulan “*kolektivite*” karakterine, “*kurtuluş*” fikrini sembolize edecek bir kavramlaştırmayı eklemek gerekir. Zira, Geleneksel Alevilikte kurtuluş *Şit ve Güruh-u Naci* anlatısında temellenir. Bu inanç “*geçişsiz*” bir toplumsal yapı inşa eder. Şit kültürünün oluşturduğu geçişsiz toplumsal yapı bizi Sünni ve Alevi tasavvufu arasında bir ayırım yapmaya zorlamaktadır. Sünni tasavvuf yükseliş modeline göre inşa edilmiştir, bireyin seyr-ü sülûk yoluyla insan-ı kâmil olma yolunda yükselişini sistemli bir hale getirmeye çalışır. Birey, seyr-ü sülûkunda kazandığı tasavvufi mertebeler ile mürşitlik yolunda payeler edinebilir. Tasavvufi mevkiler kurumlaşmıştır, birey çabasıyla bu mevkilere ulaşır sonunda postnişin olabilir, yani tarikatın en üst makamına kadar yükselebilir. Bu yükseliş sadece dünyevi makamları elde etmek manasında değildir aynı zamanda bireyin insan-ı kâmil olmasıyla, yani, Tanrı’nın gözüyle gören, O’nun kulağı ile işiten, O’nun bilgisiyle bilen birine; Tanrı’nın ilk izharı olan Nur-ı Muhammedi’ye dönüşmesi anlamına gelecek bir statü elde eder.

Bunun yanında Alevi tasavvufu iniş modeli ile anlaşılabilir. Geleneksel Alevilik, dede-talip ilişkisi bağlamında kurtarıcı-kurtarılan ekseninde toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Musahip kavline giren her talip “yol”un/erkanın gereklerini yerine getirerek kurtarıcısına (dede), onun ocağına ve dolayısıyla Şit ve Güruh-u Naci soyuna duyduğu güvenle kurtuluşunu bekler. Kurtuluş için genel ahlak kurallarına uymak, kul hakkı yememek, toplumun rızasını gözetmek, yani rıza aramak, Ehl-i Beyt’i sevmek, onların düşmanına buğz etmek gibi Alevi erkanına uygun davranışlarda bulunmak yeterli görülür. Kurtuluş için geleneğin belirlediği kurumsal ilişkilerin dışında bireyden başka sorumluluk beklenmez.

Kurtarıcı, Şit ve Güruh-u Naci soyundan gelen dedelerdir. Kurtarıcılık, ontolojik bir ayrışmadan ileri gelir, insanlığın yaratılışında iyi-kötü ayrışması yaşanmıştır. Şit ve meleksi varlık Güruh-u Naci soyundan geleneler iyi, Havva'nın soyundan gelenler zımnen kötü olarak tanımlanır. Geleneksel Alevilikte açıkça söylenmese de talipler Havva'nın soyundan gelmiş olduklarından “Yoz” olarak kavranır. Taliplerin kurtuluşları ancak iyi soydan gelen dedelere tabi olmakla mümkündür. Dedeler, ezelden kurtarıcılıkları belirlendiği için ayrıca irşad edilmelerine ihtiyaç duyulmaz. Tanrı'nın gizli sır bilgisi veya nuru onlara kalıtsal olarak aktarılır. Bu yüzden kurtarıcılıkları iniş modeline uygundur. Taliplerin kurtulabilmeleri ancak bu soydan gelen birine tabi olmakla mümkündür. Talip yola girdikten sonra kendini kurtarması için bireysel çabalarla mesafe katedebileceği manevi mertebeler bulunmaz. Sünni ve Alevi tasavvufi kavrayış arasındaki bu ayrımı yaptıktan sonra Geleneksel Alevilik için tasarlanmış “bir toplum dini” kavrayışını, “seçilmişlere tâbi kolektivist kurtuluş dini” olarak yeniden kavramlaştırmak mümkündür. Buradaki “kolektivist kurtuluş” kavramını bireyin doğuştan ailesinin ocağına bağlı olmasından kaynaklı bir kolektivitenin gelişmesi şeklinde anlamak gerekir. Ayrıca, dede ocaklarına talip olmanın dolayısıyla Ehl-i Beyt'e bağlı olmanın ve onların tarihsel davasını gütmeyi getirdiği bir güven ile oluşan “kurtuluş” ümidine Şit ve Güruh-ı Naci miti üzerinden teolojik bir anlam katılarak “kolektif kurtuluş” fikri oluşmaktadır.

Geleneksel Aleviliğin bu karakteristik “kolektif kurtuluş” özelliğine rağmen modern Alevilikte birey kurtuluşunu kendi çabasıyla kazanmalıdır. Modern birey toplumda birden fazla gruba aidiyet geliştirir. Farklı referans gruplarının her birine şahsiyetinin bir parçasıyla katılarak benliğini sürekli inşa eder. Birey benliğini inşa ederken, benlik bizzat bireyin sorumlu olduğu süreklilik arz eden bir refleksif tasarım olarak görülür. Birey, geçmiş deneyimlerinden, sosyal çevresinden ve uzmanlık isteyen entelektüel birikimlerden yararlanarak kendisini sürekli olarak “yeniden inşa eder”. Bu süreç, bireyin değerleri ve yaşam tarzı hakkında sürekli düşünmesi ve bunları yeniden düzenlemesini gerektirir (Giddens, 2014: 102-109). Bu durum, modern toplumların, birbirine benzer inanç ve ahlak anlayışlarının aksine çok çeşitli dünya görüşlerine, inançlara, ideolojilere, birbirinden farklı değer yargılarına ve davranış kalıplarına sahip heterojen grup ve bireylerden oluşmasına vesile olur. Zira bireysellik, geniş ve akışkan bir toplumsal ortamdan gelen özgürlük ve kendi kendinden sorumlu olan bireyi devamlı olumlar. Bunun yanında bireyin kendini diğerlerinden ayırt edecek şekilde varlık ve davranış tarzına özgünlük kazandırma çabası içinde olması da bu farklılıkların anlam ve değer kazanmasına yol açar (Simmel, 2020: 248).

Modern Alevi kimliği inşa olurken bireylerin entelektüel birikimi, sosyal çevreleri ve geçmiş deneyimlerinin yol gösterici olması beklenir. Nitekim Alevilik, bazılarının göre temelinde görünen insan sevgisi üzerinden hümanist bir felsefi düşünce olarak tanımlanmış, bazılarının göre Hz. Ali'nin haksızlığa başkaldırmasından dolayı ezilenlerin temsilcisi sayılarak Alevilik devrimcilik ile özdeşleştirilmiştir (Türkdoğan, 1995: 331-332). Bunun yanında aynı Hz. Ali, kılıcı ile kan döktüğü için hümanist kavrayışa ters düşmüş ve “Ali'siz Alevilik” tasarımı önerilmiştir (Bulut, 2007). Bazıları da geleneğin akla ve mantığa uygun gelmemesi nedeniyle Alevilikten İsnâaşeriyye mezhebine geçmeyi uygun bulmuştur (Türkdoğan, 1995: 333-336) veya Aleviliği, İslamiyet'le alakası olmayan ayrı bir din olarak algılamıştır (Geçgin, 2019: 1040). Bunun yanında kent ortamında kültürel aktarım bağları bozulmuş bireyler, Alevi inanç ve değerler sistemine tamamen yabancılaştıkları kutsal dışı bir alanda yaşamayı yani ateizmi de tercih edebilmiştir (Türkdoğan, 1995: 460).

Modern bireylerin farklı tercihlerini, kentleşme sürecinde kimlik yönelimleri açısından değerlendiren Geçgin, genç Alevileri beş kategoriye ayırmıştır. Bunlar;

- I. İnanç yönelimli Alevilik: Alevi sembollerini taşımaları, Alevi dernek ve vakıflarına katılım göstermeleri ve ibadetlere olan duyarlılıkları üzerinden belirlemiştir. Fakat, inancı şekillendiren dini anlatılar ve mitolojilerin bilinip bilinmediği dikkate alınmamıştır.

- II. Kültürel Alevilik: Aleviliği kültürel değerler sisteminin bir parçası olarak korumak gerektiği düşüncesine sahip olan Alevi gençleri nitellemek için bu kategori kullanılmıştır. Aleviliği genel hatlarıyla bilen, anahtar kimlik olarak kullanma eğiliminde olmayan ama bu kimliklerini yeri geldiğinde koruyan kollayan bir anlayışa sahiptirler. Alevi öğretisinin kazanılmasında aile ve sosyal çevrenin yeteri kadar etkili olmadığı, dini pratiklerin esasına uygun şekilde yerine getirilmediği bir süreci yaşamaktadırlar. Alevilik bir değer sistemi ve kültürel sistem olarak anlamlandırılmakta, bir toplumsal kimlik değeri olarak korunmaya çalışılmaktadır.
- III. Etnik yönelimli Alevilik: Milliyetçi kimlik siyaseti Aleviliği kendi içinde Türk Alevi, Kürt Alevi, Zaza Alevi ayırımını yaptıracak boyutlara ulaşmıştır. Etnik kimliklerin siyasallaşmaya başlamasıyla birlikte vurgulamada öncelikler değişmeye başlamaktadır. Yapılan saha çalışmalarında görüşmecilerin kendilerini tanımlarken önce Türk, Kürt veya Zaza olarak tanımlayıp sonra Alevi kimliklerini eklemeleri aslında anahtar kimliklerinin ne olduğuna da işaret etmektedir.
- IV. Politik yönelimli Alevilik: İnanç sermayesini siyasal sermayeye dönüştürme gayretini güden anlayışı kategorize etmek için yapılan bir kavramlaştırma. Alevi kimliğini inançtan ziyade, ideolojik-politik çevreden hareket ederek inşa etmektedir. Dernek ve vakıf gibi sivil toplum örgütlenmeleri de bu kategoriye dahil edilmektedir.
- V. Birey yönelimli Alevilik: Doğal sosyal öğrenme süreçlerinden uzak kalan bireylerin, Alevilikle ilgili bilgileri yeterli bulmaması, ibadetleri yerine getirmemesi ile karakterize olmaktadır. Bu kategorideki gençler kendilerini, hiçbir değer sistemine, yapılar veya ideolojilere göre tanımlama gereği duymamaktadırlar. Deist kavrayışa sahip olan bu gençler, herhangi bir ideolojik kimliğe ihtiyaç duymadan, kendilerini saf insan haliyle veya kazanılmış statüsüyle tanımlama eğilimindedirler. Alevilik onlar için mesafeli ama saygı duyulması gereken yeri geldiğinde de korunması gereken bir kimlik durumundadır (2019: 1040-1062).

Modernleşme sürecinde Geleneksel Aleviliğin inanç, değer ve normlarının yavaş yavaş erimesi, bireylerin farklı Alevilik yorumları, yönelimleri, araştırmacıları geleneğin dışında arayışa sevk etmiştir. Konunun kaygısını çeken araştırmacılar Genellikle problemin cevabı, modern bireyin ihtiyacını karşılayacak yeni bir Alevi teolojisi fikri etrafında belirginleşmiştir.

Yeni Teolojik Oluşum

Modern Alevi bireyin sekülerleşme, kentleşme, teknoloji, rasyonelleşme, bireyselleşme ile değişen dünyasını yeni bir Alevi teolojisi ile şekillendirmek mümkün müdür? Araştırmacılar bu konunun gerekliliğini uzun zamandır dile getirmektedir. Ocak, Aleviliğin henüz tartışılmaya başlandığı dönemlerde bunu dile getirmeye başlamıştır. Ona göre, Geleneksel Aleviliğin kentleşme sürecinde kan kaybetmesi, yeni kuşak Alevilerle irtibat kuramaması, hatta önceki kuşakların dahi Aleviliği sorgulamaya başlaması yeni bir teoloji kurma arzusunu kendiliğinden gündeme getirmiştir (Ocak, 1994: 14). İbrahim Bahadır, Aleviliğin teolojisi yapılacaksa bunun kendi içinden yapılması gerektiğini düşünür (Bahadır, 2003:193). Yaman, Geleneksel Aleviliğin başvuru kitabı olan Buyruk gibi kanonik metinlere benzer metinlerin Modern Alevilik için de gerek duyulduğunu belirtir. Fakat bu metnin esasları detaylı değil, genel olmalıdır. Zira, yazılı kültürün Aleviliği boğma tehlikesi vardır (Yaman, 2004: 331). Bozkurt, Alevi yazar ve aydınları bekleyen en önemli sorumluluğun Aleviliğin düşünsel boyutunun incelenmesi ve ortaya konulması olduğunu düşünür. Özellikle Alevilikteki kimi düşünsel izler tecelli ve tenasüh gibi teolojinin problemleri alanını oluşturması nedeniyle modern Aleviliğin meşakkatli boyutunu oluşturmaktadır (Bozkurt, 2000: 140). Bilici ise, Alevilerin teoloji ile siyaset arasında bir paradoksla karşı karşıya olduğunu belirtir. Modern Alevilerin ya sistematik bir teoloji geliştireceklerini ve kendilerini yazılı iletişimin gerekleriyle tanımlayacaklarını, ya da geleneklerinin

dinî metafizik boyutlarından geri çekilerek bir etno-politik alana sıkışmaya başlayacaklarını belirtir (Bilici, 2003: 73).

Araştırmacıların 1990'lı yılların başından itibaren yeni bir teolojik yapı kurma sorunu ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmesine rağmen henüz bu iradeyi gösterecek bir sinerji oluşmuş değildir. Halen Alevilik kendisini siyaset alanında inşa etme gayreti içinde görünmektedir. Yeni bir teolojik yapı için çözülmesi gereken problemlerden biri Geleneksel Aleviliğin kodlarının belirlenmesi olabilir. Modern bireyin aktör olarak kabul edildiği yeni toplumsal düzende, bu kodlar üzerinden Aleviliğin yeni yorumlarını görmek mümkün olabilir.

Bu çalışmanın içeriğinden ilham alınarak Geleneksel Alevilik için bir kod önerisinde bulunabiliriz. Geleneksel Aleviliğin kurtarıcı-kurtarılan ilişkisi ve “kurtuluş” fikri, Modern Alevilik tarafından yeniden yorumlanacak önemli bir kültürel kod olarak görülebilir. Bu alanda üretilecek yorumlar geçişsiz toplumsal tabakalaşmayı, Dede-talip ilişkisini sorgulayacaktır. Muhtemelen kazanılmış statünün doğuştan gelen statüye galebe çaldığı ve bireysel yükselişin olumlandığı teolojik yorumlar hâkim olacaktır.

Belki bir diğer kültürel kod da “rıza” kavramı çevresinde oluşturulabilir. Geleneksel Alevilikte rıza kapalı toplumsal grubun üyeleri arasında üretilmesi gereken bir toplumsal kurum iken, modern Alevilikte “rıza” üretimi bireyin aidiyet hissettiği birden fazla gruplarda, süreli veya dönemsel ilişkilerde bir ritüele dönüştürülerek yeniden üretilebilir.

Tanrı'nın kavranışı ile ilgili geleneksel yorum da yine bir başka tartışma konusu olabilir. Geleneksel Alevilikte Hak-Muhammed-Ali inancından gelen kavrayış, Miraç gibi Hz. Ali'nin uluhiyetini sezdirenen anlatılar, deyişler ve Hutbet-ül Beyan gibi eserlerin modernleşme sürecinde aktarılamaması geleneksel ile modern Alevi arasında Tanrı'nın kavranışına ilişkin belirgin bir fark oluşturmaktadır (Taşgın, 2002: 57-58; Yılmaz, 2024). Modern Alevinin Tanrı kavrayışında “hulul” ve “tezahür” kavramlarına ilişkin geliştirdiği tutum geleneksel ile modern ayırımını belirleyecektir.

Sonuç

Modernleşme süreci, ekonomik ve teknolojik dönüşümleri ile geleneksel dini yapıların anlam dünyalarında köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Geleneksel Aleviliğin modernleşme sürecinde geçirdiği dönüşümü; sekülerleşme, akılcılaşma, bireyselleşme, kentleşme ve siyasal kimlik inşası ekseninde ele almıştır. Elde edilen değerlendirmeler, Geleneksel Aleviliğin kırsal toplum yapısına uygun olarak geliştirdiği kolektif bilinç, mitolojik anlatılar ve toplumsal kurumlar üzerinden uzun süre güçlü bir bütünlük sağlayabildiğini; ancak modernleşmenin çevresel ve zihinsel etkileri karşısında bu bütünlüğün giderek çözülmeye başladığını göstermektedir.

Geleneksel Alevilikte inanç sistemi hem aidiyet biçimini belirlemiş hem de toplumsal düzenin kurucu unsuru olarak işlev görmüştür. Hak-Muhammed-Ali inancı, Kırklar Meclisi, Güruh-ı Naci ve Gadir Hum gibi kurucu anlatılar, Alevi toplumsal yapısının hem metafizik hem de sosyolojik temelini oluşturmuştur. Ancak modernleşmeyle birlikte sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, bilimsel düşüncenin yaygınlaşması ve bireyin eleştirel düşünce kapasitesinin artması, bu anlatıların geleneksel bağlamdaki otoritesini zayıflatmıştır. Böylece kolektif bilinç parçalanmış, ortak hakikat anlayışı yerini bireysel yorumlara bırakmaya başlamıştır. Geleneksel toplumsal yapının ürettiği dini elitlere yönelik değer algısı kentleşme sürecinde çözülmüş ve fakat yerine ikame edebilecek karizmatik bir otorite inşa edilememiştir.

Kentleşme ve siyasal kutuplaşmalar da Geleneksel Aleviliğin çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle 1960'lardan sonra hızlanan göç hareketleriyle birlikte Aleviler kırsal cemaat yapısından koparak kent ortamında yeni kimlik arayışlarına yönelmişlerdir. Bu süreçte sosyalist ideolojiler, etnik

milliyetçilikler ve kimlik siyaseti Alevi kimliğinin yeniden tanımlanmasında etkili olmuş; inanç merkezli aidiyetler zamanla politik, kültürel veya etnik yönelimli kimliklere dönüşmüştür. Böylece Alevilik, modern dünyada bir inanç sistemi iddiasını taşımasına rağmen daha çok kültürel, siyasal ve ideolojik bir aidiyet alanı olarak görünürlüğü artmıştır.

Çalışmanın ulaştığı önemli sonuçlardan biri, modernleşme sürecinin Geleneksel Aleviliğin “*kolektivist dini*” karakterini zayıflatarak onu birey merkezli bir inanç anlayışına zorlamasıdır. Geleneksel yapıdaki dede-talip ilişkisi, ontolojik yaratılıştaki seçilmişliğe güven duygusuyla oluşturulmuş kurtuluş anlayışı ve geçişsiz toplumsal tabakalaşma modeli modern bireyin özgürlük, eşitlik ve bireysel yükseliş beklentileriyle uyumlu görünmemektedir. Modern Alevi birey kimliğini yalnızca gelenekten devraldığı kolektif aidiyetler üzerinden inşa etmemektedir. Eğitim, sosyal çevre, ideolojik yönelim ve bireysel tercihleri doğrultusunda, akışkan bir süreç içinde ve çok geniş bir yelpazede benlik oluşumunu sağlamaktadır. Bu durum, Alevilik içerisinde çok farklı yorumların ve yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Araştırma ayrıca, Modern Aleviliğin en önemli problemlerinden birinin yeni bir teolojik çerçeve oluşturma meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel Aleviliğin metafizik ve mitolojik yapısı ile modern bireyin rasyonel ve bireysel dünyası arasında ciddi bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu nedenle modern Aleviliğin sürdürülebilirliği açısından, geleneksel kodların tamamen reddedilmeden fakat modern dünyanın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanması önem taşımaktadır. Özellikle “rıza”, “kurtuluş”, “Hak-Muhammed-Ali” anlayışı ve dede-talip ilişkisi gibi temel kavramların yeniden düşünülmesi, modern Alevi teolojisinin oluşumunda belirleyici olabilir.

Sonuç olarak, Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe geçiş hem bir inanç değişimi hem de toplumsal yapı, kimlik, otorite ve anlam dünyasının yeniden şekillenmesi sürecidir. Modernleşme, Geleneksel Aleviliğin kolektif yapısını çözerek bireysel yorumların ön plana çıktığı çoğulcu bir alan üretmiştir. Ancak bu dönüşüm süreci henüz tamamlanmış değildir. Günümüzde Alevilik, bir yandan geleneksel mirasını koruma çabası verirken diğer yandan modern bireyin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir teolojik ve sosyolojik dil geliştirme arayışı içerisinde. Bu nedenle Aleviliğin geleceği, gelenek ile modernite arasında kurulacak dengeye ve üretilecek yeni yorumların toplumsal karşılık bulabilmesine bağlı görünmektedir.

Kaynakça

- Bilgin, N. (2014). *Kimlik İnşası*. İzmir: İBB Kent Kitaplığı.
- Bilici, F. (2003). Alevî Kimliği. T. Olsson, E. Özdalga, C. Rauduvere (Ed.), *Alevî – Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi* (Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun) içinde (s. 67-78), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bulut, F. (2007). *Ali'siz Alevilik*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Durkheim, É. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. (Çev. Enver Aytekin). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Durkheim, É. (2002). *İntihar: Toplumbilimsel İnceleme*. (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat). İstanbul: Om Yayınevi.
- Geçgin, E. (2019). Kimlik Yönelimleri Açısından Alevi Gençlik, *Opus Dergisi*, 10(17), s. 1030-1075.
- Geçgin, E. (2018). Kentleşme Sürecinde Alevilerin Toplumsal Bütünleşme Biçimleri ve Yeni Kimlik İnşası. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 1, 539-560.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik* (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2003). *Türkler, Türkiye ve İslâm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Pehlivan, İ. (4.11.2006). Akşam Gazetesi.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik Sosyoloji Kuramları* (Çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Simmel, G. (2020). *Bireysellik ve Kültür* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1995). *Alevi-Bektaşî Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taşgın, A. (2002). Alevi İnancı: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, (8)29, s. 53-84.
- Yaman, A. (2010). “Türk Siyasi Tarihinde Alevilik: Alevi Hareketinde Etnik ve Dinsel Farklılaşmalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler*. (Editörler: Rasim özgür Dönmez, Pınar Enneli, Nezahat Altuntaş). İstanbul: Say Yayınları.
- Yıldırım, R. (2012). Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, s.135-162.
- Yılmaz, H. (2024). Geleneksel Alevilikte Tanrı Algısı ve Gnostik Temelleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17) 47, s.535-574.